

**ERNEST GELLNER A POSLEDNÍ POSELSTVÍ HABSBUŘSKÉ ŘÍŠE.
RECENZE KNIHY JAZYK A SAMOTA: WITTGENSTEIN,
MALINOWSKI A HABSBUŘSKÉ DILEMA**

Mgr. Michal TOŠNER
Katedra antropologie FF ZČU

Po česko-britském filozofovi a sociálním antropologovi Ernestu Gellnerovi (1925-1995) zbylo dědictví v podobě rukopisů. Tuto pozůstalost do výsledné podoby uspořádal jeho syn David Gellner, dnes uznávaný britský sociální antropolog. Kniha byla vydána pod názvem *Jazyk a Samota: Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema* (CDK 2005). Čtenář se však nemusí obávat, že by do ruky dostal poslepané torzo. Myšlenková osa knihy zůstává, přes zásahy editora neporušena. Nelze si však nepoložit otázku, zda by samotný Ernest Gellner dvě posmrtně vydané knihy o nacionalismu (*Nacionalismus*, 1997, česky 2003a) a o filozofii jazyka (*Jazyk a samota*) sám publikoval, protože představují v jeho díle intelektuální reprízy. Všemi texty se prolíná především Gellnerova filozofická záliba v Decartovi, Humovi a Kantovi, respektive jejich vzájemných propojeních a rozporech, kterou můžeme najít například v knize *Rozum a kultura* (1992). Neodmyslitelnou součástí jeho díla jsou analýzy vzniku moderního nacionalismu. Kniha *Národy a nacionalismus* (1983, česky 1993) ve své době patřila mezi nejvlivnější a nejcitovanější tituly na tomto poli a vynesla Gellnerovi široký věhlas.

Jeho poslední - posthumně vydaná - kniha může být dle editora chápána jako pomyslné konečné shrnutí jeho dřívějších „úvah o Wittgensteinovi, dějinách a teorii sociální antropologie, příčinách nacionalismu, povaze modernity a sociálních kořenech racionality a iracionalismu“. Je tomu tak nejspíš proto, že další texty Gellner už nenapíše. Ojedinělost této knihy lze naopak spatřovat především v nepřímém autobiografickém vymezení knihy. Autor *Předmluvy*, Gellnerův kolega Steven Lukesh, poukazuje na to, že kniha obsahuje „zřetelně osobní, dokonce autobiografický prvek“.

Podtitul *Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema* tvoří historické a obsahové orámování této knihy věnované filozofickým otázkám jazyka. Kniha se odvíjí od historického líčení habsburského dilematu. To spočívá v zápase mezi ideály liberalismu a romantického kulturního partikularismu, zejména ve Střední Evropě, ve století devatenáctém a na počátku dvacátého století. Vyznačovalo se soupeřením mezi rádobou atomistickou kosmopolitní buržoazií a profilujícími se nacionalismy-populismy. A toto zápolení, podle autora, ovlivnilo myšlenkový horizont obou osobností (Wittgensteina a Malinowského) vzešlých z tohoto prostředí. Ke srovnání těchto dvou myslitelů nedospěl Gellner náhodně. Sdílel s Wittgensteinem i Malinowským podobnou, jen o generaci opožděnou zkušenost. Stejně jako oni odešel ze středoevropského prostoru na britské univerzity. (V Praze strávil své dětství. Před II. světovou válkou odchází do Británie. Kvůli poválečnému politickému vývoji v Československu zůstává v Británii. Do Prahy se vrací až v roce 1993, kde působí na Středoevropské Univerzitě a kde také, 5. listopadu 1995, umírá.) Svým způsobem může být Gellner pojímán jako dědic obou těchto myslitelů, či jinak, jako dědic habsburského intelektuálního dědictví.

Příznačné je, že svou profesionální kariéru zahájil kritikou oxfordské filozofie jazyka a analytické filozofie, zejména kritikou Wittgensteina a jeho následovníků (Gellner, E.: *Words*

and Things: A Critical Account of Linguistic Philosophy and Study in Ideology, London 1959). Wittgenstein má přitom v celém Gellnerově díle zásadní význam. Publikoval o něm řadu článků (viz úplnou bibliografii v knize), ve kterých ostře vystupuje proti jeho koncepci jazyka.

Gellner zdůrazňuje, že Wittgenstein prchal od dějinné situace do hájemství logicko-matematických abstrakcí. Důvodem nepřijatelnosti Wittgensteinova pojetí jazyka v kontextu sociálních věd je podle Gellnera slepota vůči jeho vlastní historické a kulturní podmíněnosti. Gellner se přesvědčivě pokouší předvést vztahy mezi společenskou a historickou situovaností vídeňského žida Wittgensteina a jeho filozofií. Nachází u něj dvě protichůdné pozice. První (*Tractatus logico-philosophicus*, 1922) je projevem liberálního atomismu a universalismu. Podle Gellnera se Wittgenstein svou filozofií v tomto období chytil do vlastní pasti v níž masochisticky prožíval odcizení skrze jazyk, úzkost a beznaděj ztraceného jedince. Jeho odmítání empirismu vyústilo v „mysticismus osamělého racionalisty“. Druhá pozice (obsažená v *Logických zkoumáních*, 1953) odpovídá svou koncepcí jazykových „životních forem“ společensky široce zastávanému partikularismu, atomismu kultur a relativismu. Wittgenstein pokoušeje se o únik z nesnesitelně odcizeného světa vběhl do náruče abstraktního komunitarismu. Wittgensteinova filozofie tak nevědomky postupně splývá s oběma póly habsburského dilematu (liberalismus a partikularismus), ačkoli se prezentuje jako abstraktní logická epistemologie. Jeho koncepce jazyka podle Gellnera ústí v úzké až autistické omezení zájmu, sociologickou a politickou slepotu, nepřijatelný relativismus a agnosticismus.

Gellnerovo líčení je založeno na ostrém kontrastu mezi těmito dvěma hlavními postavami. Vytváří potemnělou černobílou fotografii filozofa Wittgensteina a pestrý barevný portrét sociálního antropologa Malinowského. Zdůrazňuje rozhled polského rodáka, jeho široký etnografický a teoretický záběr, filozofickou hloubku jeho knih a politickou „střízlivost“.

Portrét Malinowského života je zároveň svébytnou exkurzí k počátkům moderní sociální antropologie. Gellner Malinowského vcelku konvečně prezentuje coby „otce-zakladatele“ této disciplíny. Zajímavější je pátrání po inspiračních zdrojích Malinowského teoreticko-praktického postoje. Mezi nejvlivnější zdroje patří především monumentální dílo *Zlatá ratolest* Jamese Frazera. Metodu tohoto autora, kabinetního badatele, Gellner sarkasticky tituluje jako práci „neúnavné a geniální straky“. Malinowski ho překonává především důrazem na výzkum v kombinaci s úsporným teoreticko-funkcionálním rozpracováním. Gellner zkoumá, jak dospěl k tomuto novému typu výzkumu a výkladu. Dospívá k závěru, že hlavním impulsem, který přivedl Malinowského k „vynálezu“ terénního výzkumu na poli etnologie byl vliv „habsburského“ empiriokriticisty Ernesta Macha.

Samozřejmě, že Malinowski nebyl jediný, kdo se ve své době věnoval výzkumům. Gellner připomíná finsko-švédského badatele Westermarka, který ve stejné době prováděl terénní výzkumy a usiloval o racionální popis společnosti. Jeho chybou podle Gellnera bylo, že odmítal romantismus. Malinowského jedinečnou kombinaci empirismu a romantismu historie ocenila více. Gellner v těchto pasážích nezapře bezmezný obdiv k Malinowskému. Na jeho počest zkomponoval takřka oslavnou ódu, popis jeho *tour de force* a prohlašuje ho za „Viléma Dobývatele“ oboru.

Hlavní úběžný bod knihy ovšem představuje téma jazyka a otázka vztahu mezi jazykem, společností a kulturou. A zde se odehrává to, co je na této knize zajímavé. Gellner připomíná Malinowského dodatek ke slavné knize Ogdena a Richardse *The Meaning of Meaning* (1923), kde nejpregnantněji formuloval své funkcionální pojetí jazyka. Malinowski na základě svých výzkumů rozlišuje mezi jazykem vázaným na praktické užití v konkrétním kulturním kontextu a čistě referenčním užitím jazyka, tedy vědeckého jazyka, který má

ambici být odpoután od specifického kontextu. Podle Gellnera Malinowski správně usiloval o to, aby jazyk byl ve filozofických a vědeckých kontextech prost. Oproti tomu Wittgenstein, který tuto myšlenku odmítal, se podle Gellnera mýlil. To, že sám Malinowski později od hypotézy neutrálního referenčního, kulturu překračujícího jazyka později ustoupil označuje Gellner za „Malinowského pozdější chybu“. Podle něj se tak vzdává možnosti kriticky se vyjadřovat o jednotlivých jazykových a kulturních světech na vědecké úrovni. A Wittgenstein se prohřešuje podle Gellnera ještě radikálněji, neboť tuto možnost vylučuje zcela. Všechny jazyky jsou si pro něj rovny a podle svých kritérií stejně platné. Za tímto odmítnutím Gellner vidí svého oblíbeného strašáka relativismu. Gellner vyčítá Wittgensteinovi, že se v koncepci „životních forem“ pokoušel učinit vlastní partikulární svět univerzální mírou pravdy. Nevědomky však dělá totéž. Gellner s téměř božskou nonšalancí uděluje myšlenkám druhých status omylů ve prospěch vlastních nepochybně „správných názorů“, povyšuje svoje rozumění na pravdu, za čímž je možné vidět jeho vlastní touhu stát se normativní autoritou.

Gellner v protikladu k relativistickým vizím prosazuje vlastní kognitivistický argument ve prospěch universalismu, jež dává za pravdu „teorii pravdy přesahující kulturu“. Zdá se, jakoby si neuvědomoval vlastní kulturní a politické pozadí, svou pozici exulanta, vyhnance z rodné země, který se přizpůsobil vědeckému jazyku britské filozofie a sociální antropologie, v němž našel odezvu intelektuálního milieu „habsburské říše“, nehmotný odraz své vlastní domoviny. To však nebyl schopen rozpoznat, neboť jeho domovina se k němu vracela v abstraktní a deterritorializované podobě - v podobě ideálu objektivní vědy.

Gellnerova nechuť k jakémukoli studiu významu a podezření vůči hermeneutice ústí v závěru knihy v kritický výpad proti „interpretativní antropologii“ a „postmodernismu“. Tento výpad však není ničím novým. Věnoval tomuto problému samostatnou knihu (*Postmodernism, Reason and Religion*, 1992).

V knize *Jazyk a samota* se Gellner hodnotově staví za pojmy „struktura“ a „funkce“ a hájí objektivitu vědy. Čtenář bude možná překvapen, že svou obhajobu objektivity spojuje s obhajobou imperiální politické nadvlády za „poklidných konečných desetiletí koloniálního systému“. Gellner je na poli sociální antropologie provokován všemi úvahami, které se zabývají nesnadností přechodu mezi jednotlivými společenskými vizemi. Obviňuje své domnělé protivníky z „hysterického subjektivismu“, aniž by postřehl, že subjektivismus je v napadaném proudu problematizován zároveň s objektivismem. Navíc se je snaží vecpat do úzkých mantinelů metodologického narcismu a egocentrismu, který nedokáže překročit svůj vlastní horizont. Ovšem narcismus Gellnerův je zřejmější, neboť se shlíží ve vlastní pravdě o druhých, aspiruje na normativitu svého vědění. Při tom si nevidí ani na špičku vlastního nosu. Ale je možné nastavit mu zrcadlo, v němž se jeho pravdy ukáží, jako jeho vlastní omyly.

Gellner choval podezření vůči těm, kdo se zabývali morálními a politickými souvislostmi produkce vědění o „těch druhých“ a bez skrupulí obhajoval kolonialismus. I v tomto gestu se hlásí k intelektuálnímu dědictví Malinowského, který podle něj projevoval svou politickou prozíravost ve schvalování nepřímé vlády habsburské říše a doktríně kulturní decentralizace a politické centralizace. Gellnerův výkřik, že kolonialismus může být odstraněn tím, že budou kolonizováni všichni, je naivní, protože není kolonialismu bez toho, že by byla zachována kolonizující svrchovanost, která nemůže být kolonizována sama sebou. Gellner se staví za hodnoty ekonomického (neo)liberalismu a vyzdvihuje bezúhonnost a výsadnost britského impéria pod maskou vědecké objektivity. Je obhájcem antropologie, jakožto koloniální vědy, neboť věda je podle Gellnera kognitivně nadřazená ostatním stylům myšlení. Rozhřešení údajně nabízejí kognitivisticko-univerzalistické tendence.

Jazyk a samota je jakýmsi Gellnerovým vyznáním loajality vůči *statu quo* světového systému. Politické zřízení (jedno, že má specifické kořeny určitého typu) chápe jako „funkční vymoženost“. Ekonomická, technologická a politická dominance (růst) toho má být potvrzením. Pocity sounáležitosti pak mohou být ponechány partikularistickým sentimentům jednotlivých kultur. Návrat k imperialismu má být lékem na dilema universalismu a partikularismu. Dýchavičná nostalgie monarchických principů je posledním poselstvím pohrobků habsburské říše mezi než Gellner patřil. Z jeho textů je možné vyčíst více autobiografie, než zamýšlel. Jeho výčitky, že druzí se nedostávají k předmětu, který by mohli zkoumat, protože se zabývají především sami sebou, platí bez výhrad na něj samého. Ve svém zaměření zůstává etnocentrický a egocentrický a po celý svůj život omezený ve svém zájmu. Gellnerova kniha není mnohohlasou orchestrací jednotlivých názorových pozic, ale monologickou vědeckou interpretací, v níž je vše podrobno jednotčímu stylu autora. Více než deset let po Gellnerově smrti je v prostředí české antropologie načase opustit rétoriku bezvýhradného přijímání, neřkuli adorace, ukončit truchlení a podrobit jeho odkaz skutečně kritickému přehodnocení.